

Душа треба да има једно осећање које ће живети у њој до смрти, без засићења и разочарења. Г. Милићевић носи у себи неморно будно патриотско осећање. У овој својој књизи објавио је и велике сво- нашег народа је учитеље у њом смислу. С једне стране, то је најскромнији син ~~наше земље~~, сељак наш, историски себар наш; с друге стране, то је понајузвишенији претставник ~~нашег~~ краљевић Растко Немањић, потоњи св. Сава. Сељак је без засићења и разочарења везан за земљу као хлебну њиву и државу. Св. Сава је био везан без засићења и разочарења за монаштво и веру као службу земљи и држави. Груда црне земље која се ~~гази~~ и љуби, и златан крст на куполи који се обожава и љуби. У једном недељивом појму патриотизма имамо тле и небо, муку и сјај, свеца и сељака.

Књига Г. Милићевића ~~значи~~ значи у суштини патриотизам човека и писца без засићења и разочарења. То је трећа књига по реду у једној серији; директан наставак ранијих двеју књига путних забележака о крајевима које су држали и губили српски владари, о крајевима који испод дивних пеизажа крију један осетљив живчани систем наредне историје политичке моралне уметничке. Г. Милићевић тачно по тим живцима путује! Он се за то савесно спремао: читао средњовековну нашу историју, старе хроничаре и биографе; збирке текстова наших повеља, записа, тестамената, молитава; студије о народним насељима; народне песме; путописе ~~некадашњих~~ некадашњих путника по "Србији", или по балканским "турским земљама". Тако спреман, пошао је по червима наших веселих и тужних земаља, трзајући се при сваком осетљивијем додиру, везујући своје живце ~~зарне~~ под земљом, пуштајући у крв своју криму наше прошлости. Прлазећи крај брзе Милешевке, слушајући њен пум у потпуној тишини, он каже: "...као да та река тече из прошлости из једног давно ишчезлог света."

Врло лична црта у Г. Милићевићу путнику по српским земљама, то је таква једна патриотска меланхолија. У Г. Милићевићу се одмеђују: узбуђења пред природним и архитектонским лепотама; "лед у срцу" због тешког живота данашњице; "бол од заборавља" генерација над великим настојањима и делима предака, која се дела местимично још држе, али која као развалине значе народну стварност и богатство. Из те меланхолије ~~настаје~~ произлазе међутим врло енергичне ствари: храброст да се чита гола истина над крајевима и покра-

2
покрајинским животима, и нагон да се ^{све} подређује служби духовних ствари. Сугес-
тивна је страница где нам писац казује како на Видов-дан није било службе
божје у Милутиновој задужбини ~~на Косову~~ на Косову. Или страница где се болно
описује како је Дебар данас "варош која умире." Или многе странице о Воки
Ноторској, која умртвљена без живота и промета полако прелази у музејску чаро-
лију и дубок сан ~~који~~ који мртво осваја. Исписане су ту храбре и поштене речи:
~~да~~ да сама слобода није довољна, да треба створити могућности живота, "да сло-
бода, за умирање, нема значаја."

Г. Милићевић воли богату таму наше прошлости, и он има
и особито опажајно чуло за ту таму. Тама гута стварности живота, али она чини
да те стварности из дубина њених просијавају као лепе слике. Звечански град
нам је приказан визионарски, са серијом историских момената. Те визије трепте
нервно, и дирају патриотизам нашу ^у нерве најосетљивије. Серија иде од несрећ-
ног Константина Немањина до Хуњадија, односно до часа кад је Звечан ушао у су-
морност и трагично ћутање. Константина је Г. Милићевић нашао на ^{живчаном} једном ^{чвору} сетљи-
вом чвору наше историје. Син Стефана Уроша II, једна од траничних фигура Немањ-
њина, краљ без жене и деце, убијен у вечитој отмици за владањем очева, синова
и браће, сахрањен управо затрпан без церемоније у звечанском граду над којим
ће даље да лете грозе и олуји. Сажетом једномеразом која има широко животно
обухватање, каже писац за Константина: "плен мрака, који лакомо прогута чо-
века и његово дело."

Патриотске писце обично карактерише расни оптимизам. У прошлости, они се окрећу према ономе што је снага и слава, у будућности
виде оно што ће бити процват, ако још није. То су писци бескрајног живота сво-
је земље. А стална драма живота и смрти, према њима, спада у војну и политичку
историју. Г. Милићевића занима стално драма живота и смрти, коб и метафизика.
Он је писац и певник душе српских земаља. А душа, свеједно да ли она целог
света, једнога царства, једнога човека, једнога манастира или извора — може ли
бити друкчија него сетна и меланхолична! Леопарди, у једном од својих диалога,
говори души: "Живи, буди велика, и несрећна". Али Г. Милићевић не може друкчије
него да по нервима хода и душу земље своје тражи.

Књига Г. Милићевића састоји се из врло кратких напи-
~~са~~ са. Сваком напису претходи по један грациозан ^{или} цртеж из руке и од духа Г.
Љубе Ивановића, који је створио већ читаву патриотску уметничку галерију ~~која~~

мотива наших крајева и нашег живота. Г. Ивановић дели са својим сапутником меланхолично осећање свега нашега што је већ прошло, и што у садашњости већ болује и пролази. Од кратких написа и цртежа долази елеганција књиге, уметничка игра црно-белог. Врло кратки написи последица су двеју околности. Једна је спољашња, та да су написи спремани за прво објављивање у дневном листу. Утврдјено речено од те околности долази недоследност у квалитету, неједнаке књижевне вредности појединих одељака или страница. Друга је околност унутрашња, ствар унутрашњег стила пишења. Лирски песник, Г. Милићевић и нехотице тежи да напис сведе на један момент, на једну климу, на један мотив али у зреном стању, са моћју да истакне нешто битно. Писац доиста има дар сажимања, мирног поентирања, сигурности у осећању. Успева стога да историска и географска или социјална обавештења транспонује уметнички. Тако је, на пример, свенути живот у Котору прво заклео у општи израз криза, па је затим ~~кризу~~ кризу пребацио у слику сабласти, а сабласти тој допритава страницу метаморфоза, и најзад завршио овако: "И зато, кад сваке вечери сироти рибари пођу на рибарење, њима се све више чини да они то и не иду да траже рибу, но управо баш ру намам која је захватила све живо и на копну и на мору. Нема се привиђа да она то лута око њихових малих барки и лепујавих рибарских светлости; она скупља или растерује рибу.... И зато, кад баце мреже и извуку их пуне, они добро знају да су заједно са рибом и то одврат о чудовиште уловили; а кад их баце и извуку празне, онда су само њега иловили." На другом месту, говорећи о обичају наших средњовековних владара да задужбине своје подижу на местима која су била праве синтезе лепоте рашке земље, — писац одједаред скрене, транспонује реалност: онај обичај владара натурачји естетским осетљивостима, него нагоном љубављу тих владара за земљу своју. Радује се Г. Милићевић што читаоцу може казати да су на тим живим местима проводили живот и себри, поред благородника и самодржаца. ^{Та онда} И ~~саједаред~~ чујемо још једну транспозицију, обрт једне сталне наше формуле: да сељаци наши тих крајева нису умирали "у миру Господњем", него су "уснивали у миру својих лепих поља и шума". Опет на другом месту, у ранијој књизи, где нам се прича о војводи Доксиму, ми идемо на његов гроб, и ту (писац нас) истинитије, а не узбуђује информацијом о Доксиму и земљи његовој, и једним угушеним братским и патриотским криком: "Ака ти драга галичанска земља... Свуда око тебе је Галичка. У земљи и над земљом." Да, где год Г. Милићевић засане, има живца, он се зато прожима осећајима "до сржи". Он је поносан, он је срећан што српске земље имају тако живих

српске земље имају тако дивних и тако мирних крајева. У милешки се сећа сми-
рене молитве Стевана Првовенчаног: "Радуј се, пустињацима утехо, и онима који
инокују, тивино.... Радуј се, мосте, који преводиш у вечни живот"...

Познато нам је из песама Г. Милићевића да је једна
на од главних тема његове поезије, његове личне лирике, врх поменуте тема: драма
живота и смрти. Напис о Перасту, зато, ~~и~~ и путописна ^{је} црта лична песма. У тра-
гично лепом и малаксалом градићу одиграва се она драма. Писац је ту, као вечни
момент, погвукао: да живот, и ако млад и свеж, није увек изнад смрти, напротив,
у борбама које се воде о ^{искони} победи и порази имају подједнаку моћ на обад-
ве стране. То су храбре речи истине, и побожне речи поетске. Писац с тугом гледа
да "град мртвих домова и живих утвара." ^{Проврише} му из душе критика и јад,
горчина и поезија: докле ћемо увек на непоузданим темељима изграђивати општу
и појединачне историје? чему све велико и моћно Перасту од некада, кад је да-
нас Пераст жив мртац? "Докле ћемо — питао сам се — уништени, да превазила-
зимо сами себе? докле, сахрањени, да васкрсавамо новим духом?..... докле са об-
новом да почињемо из почетка? И хоће ли се и Пераст једнога дана обновити?"
Нисам мислила да Г. Милићевића треба тако издашно наводити. Треба, јер ти
наводи избацују особен реље патриотизма: да ~~могао~~ ^{могао} улазити у драму живота и
смрти на сваком месту своје земље; и ако је смрт надмоћна, на кој жарити пат-
риотизам ^{како} ~~како~~ се чини у Перасту; а ако је живот надмоћан, на њему жари-
ти патриотизам, ^{како} ~~како~~ се чини међу Мијацима и Брсјацима, који су из драме
живота и смрти извучали, и ^{не} ~~не~~ своја стара племенска имена; ^{како} ~~како~~ се чини
међу ^и ~~и~~ копаничарима и зограцима који живе за једну народну традицију у врс-
ти религиозне вокације.

Тим путем, логично се долази до Г. Милићевићева
смисла за ритуално у прадедовској вери, за мистично у обичају, за религиозно
у живљењу и пропадању. Бега и поетски и човечно узнемирава стара црква, лепа цр-
ва, молитва са дубљким смислом мир религиозни, ^{Бог} ~~Бог~~. На једном месту сам је казао:
да поезија и религија исходе од једног извора. Посматрајући Дазарицу у Крушев-
цу, он гледа очима изученим, зна шта је песма зидова, углова и лукова; али му се
уједно привиђа, као неки наш државни печат, слика владара са задужбином на длану.
"Ретко се где може наћи то изобиље и богатство код мотива; то неисцрпно изви-
рава детаља једног из другог; то савијање, пољубење, то лепршање лукова као белих
голубова; та савршена, неупоредива лакоћа у ослањању маса једних на друге, тако да

човек и нехотице пада у обману да би целу цркву могао понети надлану."

Најлепши састав ове књиге настао је такође из религиозно патриотског узбуђења пишчева пред ванредним ником ^{Је} Саве у Милешеви. Тај напис је врста молитве и песме онемо који је са жртвеном душом служио земљу и Бога. Понос и радост патриотска били су у ^{у момент} моменту толико моћни у писцу, да је смео, без бојазни од неприродности и позе, започети инвокацију своју у првом лицу: "Ја, потомак незнаног себра"... Језа проструји читаоца. Испуни се и он песмом за онога ^{Немањина} Немањина који је, као писац каже, први од великана и великана нашег средњег века наслутио: да ће себар изнети сву славу историје; "себар све издржи, све узвиси и прослави". ^{Над овим} Над овим написом блиста нешто светло. Немањини, силни, бахати, даровити, богати, пусти, грешни и покајни, дадоше једно потпуно самопрегорење човека, који је доиста знао по коју се цену испуњава дужност над човек има" осећање себе као државе и државе као себе."

Ова књига је збирка духовних аманета ^{разних} разних српских земаља. Оригиналноост њену чини и популарност њену чиниће оно изворно и старинско наше гледање на ствари: да, то јест, свако естетско ^{ускићење} ускићење и свака животна радост има и акценат молитве и сирупеност над меланхоличним одређењима земног живота. Меланхолија је света, она води у мир религиозни. Тај стил успео је да присвоји Г. Милићевих. ^{Ни} Ни поносније српске књиге, ни меланхоличније српске књиге, од његове! Да ли бисмо смело казати да се у овом писцу, док пише патриотске текстове, бори нешто не за књигу, него са књигом ради нечега што је над књигом и над писцем.

и. Савић